

Láthatatlan harc a testekben

Tamási Áron: *Jégtörő Mátyás*

BALÁZS GÉZA

Különös, összetett, rejtélyes regény Tamási Áron *Jégtörő Mátyása*. (Első kiadása: Kolozsvár, 1936.) Alapjában egy kedves, kalandos népmesei történet egy földre küldött szellem és egy fiatal pár életkezéséről. Akár gyermekregénynek is tekinthető. És olvasható úgy is. Sok tekintetben azonban megborzongtató, mert ártatlan állatok pusztulnak el benne, a bagoly kivájjja a gonosz csábító szemét, a jóakarátú Mózsi bácsinak a fülét nyesi le a lidérc; szörnyű, családon belüli fölfedezés, hogy az anya valójában boszorkány... Bájos népmesei fordulatok és az állatok világának szinte természetrajzi pontosságú leírása mellett kártékony, sötét erők dolgoznak, s nem is kapunk minderről világos magyarázatot. Nem egyértelműen válik szét a nemes és a gonosz, jó és rossz, vagy másként: a fekete és a fehér, ahogy azt a népmesékben megszoktuk, és el is várjuk, hogy helyreálljon a világ természetesen gondolt rendje. Marad egy kis bizonytalanság, amelyet a szegedi népi közmondással úgy szemléltethetünk: Néha az ördögnek is kell gyertyát gyújtani... Ki tudja, hogy a felettünk álló hatalmak miként egyeznek ki, talán kicsit jó az ördöggel is cimborálni. S ebből az is következik, hogy sorsunkat, küldetésünket aligha érthetjük meg, mindig marad titok, mert a titok a természetben leledzik, amelyet jó lenne jobban tisztelnünk.

A népmesei, népnyelvi jelleg

Az olvasót bizonyosan magával ragadják a bájos népmesei mozzanatok. Egy szellem állatalakba költözik, s vándorol állatról állatra, eközben megismerkedünk az egyes állatok életének egy-egy epizódjával. Az ember ősi vágya, hogy értse az állatok beszédét. Az állatba költözött

szellem beszélni is tud, s azt a bűvös fokhagymát elfogyasztó emberek megértik.

A jó és rossz közötti küzdelem már a felettünk álló szellemvilágban is létezik, ezért a fiatal, rakoncátlan szellemet „egy vén görög parancsnok” büntetésből leküldi a földre. A rakoncátlan szellem „hulló csillagként” megérkezik egy hegyi faluba. Állatalakot ölt, hogy ne ismerjék fel, és állatalakban beszél el (egyes szám első személyben) a történetet. A kicsi Márta és Mátyás éppen örök hűséget fogadó sorsába kapcsolódik be, ő is (mintegy őrzőangyalként, örökös és gondviselő szellemként) örök hűséget fogadva magában nekik. Első avatárja (földi megtestesülése) bolha, majd sorra következnek különféle állatok: pók, méh, szarka, gólya, fülesbagoly, sas, róka, (Bátor nevű) kutya, lidérc, s végül megtisztulva beköltözik az újszülött gyermekekbe, Jégtörő Mátyásba és annak óvó lelke lesz...

Népies, folklorisztikus tehát a közeg. A heroikus népmesei történet lényege: harc a bűvös fokhagymáért, az abban

lévő tudásért, amely jóra és rosszra egyaránt fordítható. A cselekmény helyszíne: egy közelebről meg nem nevezett völgyben lévő, átlagos, szegény falu a maga népies relikviáival: parasztházakkal, padlásokkal, templommal. Valamint a népi hiedelmek körébe tartozó mágikus eljárásokkal, praktikákkal: bajszerző malac, nagypénteki vecseryén boszorkánylesés fakanállal, fokhagymaültetés, lidércnevelés tojásból, a lidérc tevékenykedése, sőt maga az ördög segítségül hívása. A kedélyes-furfangos (székeletes) nyelvezet ugyancsak valami derűs népies történetet ígér. Cs. Szabó László írja: „Tamási Áron életművében egyöntetű stílussá válik az ugrató humor, meghatározza hangvételét.” Rögtön fölfedezük az *Ábel*-regényekben már megismert csavaros megfogalmazásmódot (sokan ezért a finom nyelvi humorért kedvelik, olvassák Tamási Áront):

„Tudná-e utánozni szent Jánost, a keresztelőt?” (10)¹ (Mátyás arra utal itt, hogy segítene-e vizet önteni, hogy megmosakodjon.)

(Fotó: Liz West)

Albrecht Dürer: Gólya, 1515 (commons.wikimedia.org)

„Fizetni ugye nem kell?” (Kérdés a paphoz az esketésnél) „Holnap talán nem kellett volna [...] Mert éppen ma este akartam kitalálni azt a találmányt, hogy a papok a levegőből éljenek.” (17)

„...az egyik a bíró volt, a másik kisbíró, a harmadik pedig, hogy hárman legyenek.” (75)

(A gólya mondja) „megtérésemkor három béka, két kígyó és egy csókafű volt a hasamban. Sajnáltam szegényeket [...], mit is csinálhattam egyebet, ha már nem a tejskávét szerettem, hanem őket.” (89)

(A bagoly nem avatkozik be a harcba) „De nem tehettem, nehogy azt mondassák aztán, hogy a gazdám felbérelt egy baglyot.” (111)

A vonzó nyelvi kincsek közé sorolhatjuk a hasonlatokat: „olyan arccal indult kifelé, mintha lenyelte volna mind a három napkeleti bölcset” (14), „a püspök sem szereti jobban a hivatalát, mint az én komám a nyulat” (135); a szólások: „Az eszed ne járjon az ágak hegyin” (106), „Mi sem voltunk azonban puliszkából” (111). A bőven felvonultatott székely népi szavakat: *ciheres erdő* (10), *kukra ugrottam*, *béjövék a lábamon* (95), *kapsantott (a sas)* (115), *sáté* (118), *kászu* (136), *füttő* (162). Egész mondatban (ami egy kis értelmezési nehézséget okoz ma már falusi és városi gyerekek egyaránt): „Aztán a hiúban ütök szállást, s a ház бүтүjéhez állítsatok egy hordót...” (107) Jelentése körülbelül annyi: A padláson szálllok meg, a sarkához (végéhez) állítsatok egy hordót... A regényben végig a szellem beszél, az ő gondolatain keresztül látjuk a történetet (szabad füg-

gő beszéd), ő idézi fel a beszélgetéseket (egyenes beszéd). Szintén eredeti, képes kifejezésekkel utal a beszédmódokra (metapragmatikai vonatkozások): *dísztelen felelet* (10), *szükön használják a szót* (12), *Mi a baj, Mózsí? – Volna, de még nincs*. (18), *tudták egymásról, hogy hány hét két hét (61)*, *derítő beszéd* (90), *a beszéd is megállt benne* (105), *nevetős álom* (128), *kanyarítósan tud hazudni az öreg* (149).

Még nyelvtani jellegzetességeket is megköstölhatunk, például a régi, nyelvjárási határozós viszonyt a -hoz helyett a -nál-t: *nálunk csaltam* (= *hozzánk csaltam*, 60), az összetett múlt időt: *kapálni mentek volt a reggel* (70), a tárgyas (határozott) igei ragozásban a többes szám első személyben meglévő sajátos ragozat: *elmennök és meglátogatnók* (163),

Albrecht Dürer: A kis bagoly, akvarell, 1508 (commons.wikimedia.org)

az elbeszélő (-a/-e) jelű múlt időt: *csak ilyen kurtát üle nálunk* (176), a határozott ragozású elbeszélő múlt ritka alakját: *beletévők a taplót a fülibe* (176).

A mesebeli hármasságot jelzi a három „jó” főszereplő neve, mindhárom m-mel kezdődik: Márta, Mátyás, Mózes (Mózsai bácsi) (111), s persze a születendő gyermek is Mátyás, a Jégtörő...

Ez a folklorisztikus és népnyelvi elemekkel átszőtt Tamási Áron. És akkor jön hozzá a többi, ami nagyon felrázó és elgondolkodtató.

Túl a népmesén

Mert ez a regény több, mint népmesei ihletésű történet. A mesében végig világosan elkülöníthető a jó és rossz világa, a jó mese jó véget ér, a konfliktus megoldódik, a harmónia helyreáll.

Tamási regényében azonban ott van és ott marad a homály, a titok. Nem pusztán folklorisztikus jelenségek, díszletek bukkannak fel a regényben. Persze olyanok is, s ezeket egy jobb hiedelemkönyv

Albrecht Dürer: Fiatal nyúl, akvarell, 1502 (commons.wikimedia.org)

lapjairól visszaidézhetnénk. Például Sári néni praktikái: háromszor megfordult maga körül, s utána a csontot átdobta a vállán (26), a boszorkány két arca: elöl és hátul (53), nyelvi tabu: ki nem ejtendő szó: boszorkány (53), meztelenre vetkőzés (54) stb. A regényben központi szereppel bíró hiedelemlény a lidérc, a magyar népi hiedelemvilág legismertebb természetfeletti lénye. (Maga a lidérc szó önmagában 85-ször fordul elő a *Jégtörő Mátyás*-ban, a boszorkány 23-szor.) A lidérről, a magyar hiedelemvilág egyik leggyakoribb lényéről ezt írja összefoglalóan a *Magyar néprajzi lexikon* (Ortutay Gyula főszerk., MNL Budapest, 1980, 3/452):

„A hiedelemanyag egészét tekintve legalább három vonás domborodik ki: a tüzes alakban való megjelenés, a szexuális jelleg, valamint a segítőszellem-jelleg”.

Különféle árnyalással mindhárom alapvető lidércjelleg megvan Tamási regényében is. Így néz ki Tamási lidérc Bátor kutya leírásában:

„Még soha ilyen feszülő, boldog és félelmes izgalmat nem kóstoltam, mint ebben a percben. De nem is csoda, mert valójában most láttam először, hogy milyen is ez a lidérc. A lába fekete volt és olyan vékony, mint a fekete hajszál. A teste is fekete volt, de nem nagyobb, mint egy szem beszterci szilva, s csak azon az oldalán olvadott arany-ezüst keverékes színbe, ahol rásütött a mécses. Farka nem volt, de annak a helyén egy kicsi odú állott, s az odúnak a közepén

fekete szem fénylett, mint valami száraz forrásban egy mákszem fekete csillag. Szárnya sem volt, csupán végigfutó peremet viselt a két oldalán, s azoknak a segítségével szokott száguldani, akár egy tüneményes kicsi mozdony. A feje nagyon kicsi volt, de veresben izzott, a csőre pedig vékony és aranyszínű, s a végén felfelé görbült.” (183)

Ahogy ez a fiktív kép is, úgy a többi megjelenített népi babona is csak részben utal konkrét, részben ma is gyűjthető népi hiedelmekre, hiedelemelemekre. Mögöttük egy jóval tágabb világ sejlik fel, egy lappangó, körvonalazatlan, de szabályozó pogány világ. Az egyik oldalon tehát a lidérc, az ördög, az antikrisztus tevékenykedése, a másikon a jóakarató istené. Tamási tudatosan elhomályosít bizonyos részeket, s így – a balladára jellemző módon – bizonytalanságban tartja az olvasót. A folklór világának, a népmesének meg kell nyugtatnia az embert, magyarázatot kell adnia, Tamási azonban nem teszi ezt. Hogy kerülhet egy teljesen pozitív népmesei figura, Mátyás, olyan helyzetbe, hogy az anyja (Sári néni) voltaképpen boszorkány, aki születendő unokáját az antikrisztusnak szánja? Az utolsó gyónásnál „Sári néni nemcsak azt vallotta bé, hogy idáig boszorkány volt és gonosz fejedelmet szolgált, hanem olyan rettenő bűnöket is meggyónt, amiket senki nem gondolhatott felőle. Amikor a többi között elmondta azt is, hogy mókustejet itatott Mártával, s abba a mókustejbe höröcsög mirigyének a nedvét keverte... (azért), hogy a születendő gyermeke az antikrisztusnak legyen a szolgálója”. (168) Ahogy azonban a történet főszereplője, a szellem sem föltétlenül a közismert angyal (mert hogy emberi tulajdonságai, vétkei is vannak), úgy az antikrisztus is bonyolultabb lény. Sári néni (a boszorkány) halálos ágyán így vallja be a rajta lévő hatalmat Elek bácsinak (akinek

együttal át is akarja adni): „Amióta a testemből örömet merítettél, nem rejtettem előtted, hogy többet tudtam más közönséges embereknél, s titkos dolgokban a hatalmam is nagyobb volt, mint amazoknak. Úgy neveztek azért, hogy boszorkány vagyok, pedig csak egy királynak voltam a szolgálója. Egy olyan királynak, aki isten is az ő személyében, csakhogy a papok istenével nem tud egyezni. Ennek az én istenemnek sok szolgálja és szolgálója van még rajtam kívül, külön világunk és törvényeink vannak nekünk.” (166) Persze sejtelmes, megfoghatatlan és a regényben kifejtetlen világ. Nem egyszerűen a keresztény világ ismert ellentéteiről (ördög–angyal, pokol–mennysors) van szó, hanem egy mélyebb, bonyolultabb, mágikus világról, amely valamiféle ősi tudás, szokásrend hordozója, és az emberiség minden népénél valamilyen formában megvan. Ez az „antikrisztus” egy király, aki ellentétben áll a „papok istenével”, és „külön világa, törvényei” vannak.

Emlékezzünk csak a szegedi közmondásra: Néha az ördögnek is kell gyertyát gyújtani...

A regény persze azért eligazít jó és rossz szellem között:

„– A gonosz szellemnek szíjas az élete és a bátorsága nagy, de a jó szellemnek Isten ad életet és fegyvert.

– Te vagy a jó szellem?

– Én és te [Mózi bácsi] és Márta és Mátyás.

– S a gonosz?

– A lidérc.” (153)

A jó és rossz közötti harc Tamásinál a modern ember körvonalazatlan félelmét, bizonytalanságát tükrözi. A regény nem csupán kedélyes folklorisztikus történet, hanem az ember el nem osztható kételkedő, bizonytalan magatartásának, félelmeinek az ábrázolása. A mű számos, akár didaktikusnak vagy szentenciózusnak is nevezhető tanulsága közül az egyik – Mátyásé – így szól: „Mindnyájunkat két tenyér tart és hordoz ebben az életben [...] Az egyik tenyér az Istené, a másik pedig az ördögé”. (164) A most Bátor kutya képében létező jóakarató szellem ezzel egészíti ki: „Úgy van, ahogy mondom [...], de olyanformán kell kormányoznunk az életünket, hogy apránként áthúzódjunk egészen az Isten tenyerébe, s onnét röppenjünk el aztán, amikor megriaszt a halál”. (164) Tamási regénye erre az „áthúzódárra” mint etikai parancsra figyelmeztet, de nem nyugtat meg: mindannyian könnyen, sőt esetleg tudomásunk nélkül

lehetünk boszorkányok; egy másik hatalom szolgálói, esetleg: áldozatok; sorunk a véletlenül (például egy ügyes kis szellem roppant erőfeszítésein) múlik, s a jó szándék nem mindig elég.

A jó és rossz közötti harc különösen Mátyásban ütközik, hiszen az anya és a feleség, valamint a születendő gyermeke közötti szeretet, gondoskodás kapcsán támad feszültség. Ősi parancs: az anyát szeretni és tisztelni kell, de mi legyen, ha kiderül róla, hogy boszorkány, aki rosszat akar az unokájának? Mátyás tépelődik: „a szívem anyámé [aki a boszorkány], a lelkem pedig az igazságé”. (153) Bátor kutya így látja a kibékíthetetlen ellentétet: „mindnyájunk között ő a legszerencsétlenebb, az én jó és igazságkereső gazdám”. (154) Bátor kutya gondolataiban – valójában a szellem – keresi erre a titokzatos, megosztott és könnyen utat tévesztő világra a magyarázatot:

„Mi itt egyáltalában titokzatos? A fokhagyma talán, amely az örök föld nedvében és az örök nap hevében s ezer kígyó halálán beláthatatlan idők óta készül arra, hogy létrehozza a testvériséget az emberek és az állatok között! Vagy a boszorkány, aki élet és mohó elmével többet összehordott a tudományból, mint más közönséges ember, s csupán azért billent a rossz szellemek pártjára, mert a lelke csenevész maradt! Vagy talán a lidérc titokzatos, kit az ördögök fejedelme hetvenhét tüzes állat vérén kergetett keresztül, amíg elnyerhette az önálló létezését! Hát barátom, mindezekben nincsen semmi titokzatosság. Ellenkezőleg: abban van homály és érthetlenség, hogy te négy évig éltél, és semmi egyebet nem csináltál, csak ettél, ugattál és aludtál; [Bátor kutya mondja önmagának] s hogy az emberek hetven és nyolcvan esztendeig élnek, és ennyi rengeteg idő alatt egy kicsi szűk helyen csak kereken járnak, s apró bódulatukban még a természet dicsőségét és a csillogok vidámságát is elfelejtik!” (155)

Kicsit általánosabban vagy tömörebben így fogalmazódik ez meg Mátyás és Bátor kutya párbeszédében:

„– Hát mi volt a te kötelességed?

– Ugyanaz, ami a tiéd és a másoké: megismerni és megismertetni az élet értelmét, azt szolgálni és megvédeni.

– A fokhagymát gondold?

– Úgy van, édes jó gazdám. A fokhagymát gondolom, amely a tudást és a hatalmat jelképezi, s amelyet a gonoszság el akar rabolni tőlünk. Nekünk, akik jóra akarjuk használni ezt a kincset, az életünk árán is meg kell véde-

nünk. Ha pedig nem tudjuk vagy nem akarjuk megvédeni, akkor a fegyver a gonosz szellem kezébe kerül, minék folytán a világ romlása és a mi pusztulásunk biztos.” (151)

Tamásitól nem idegen az etikai parancs: hogyan kell etikusan élni. Ami nem könnyű. „Aki az igazságot akarja, a legnagyobb terhet akarja”. (51) Vagy másként: „az igazságnak és a jósnak győzelemre kell jutni, de miképpen juthasson győzelemre, ha mimagunk is megtántorodunk néhanapján”. (179) Messze túl vezet a népmesén, amikor Durumó, az ördög megállapítja: „aki bűnbánatra gondol, az már Istené”. (189)

Babits Mihály jó érzéssel felhívja a figyelmet arra, hogy „Tamási elképzelései mögött lappang valami naiv pantheisztikus világnézet. A lélekvandorlás regéje nem csupán irodalmi formát és mesekeretet jelent számára. Jelenti az a naiv pantheizmust is, a természet áttelesítését és a minden-lelkek rokonságának ösztönös hitét az író lelke mélyén. [...] Ez a világnézet, mint némely ősvallások, az egész világot lelkes valaminek látja, amelyben egyszerű és egyetlen küzdelem folyik: a Jó és a Rossz öröktől fogva tartó küzdelme”. (196)

Túlvezet a népmesén a folklórbán ugyan ismert meztelenség, ám az anyja által a fia meztelenre (csóréra) vertközvetése: a boszorkányság és Isten létének együttes elfogadtatása céljából mégis furcsa – igaz az anyai szív enged: „feküdj vissza az ágyba, mert meg találsz hűlni”. (55) Ennél is titokzatosabb Elek bácsi titkos és bűnös nagy gerjedelme Márta, az ifjú feleség iránt: „Mártát fogjuk megfurdalni”. (186) „Amikor eljött az idő, azt mondtam Elek bácsinak, hogy most fekdüdjék hasra, s amíg én az ő képében odaleszek szerelmeskedni, addig meg se mozduljon. Szó nélkül hasra fekdüdt mindjárt, én pedig őt tekintettem Mártának, s úgy megnyomorgattam, hogy tüzes gyötrelmében egy félóráig harmonikázott a szája.” (186)

A modernség felé

Szabó Zoltán ezt írja Tamásiról: „Ha módszereit nézzük, a népi elbeszélők közül Tamási Áron a legmodernebb.” Cs. Szabó pedig ezt: „Tamási Áronnak természetes eleme volt a szürrealizmus, pedig elméletéhez nem is konyított.” Ezt támasztja alá a *Jégtörő Mátyás* is. Az eddigieken túlmenően például az ember környezetében élő állatok alakjáb-

ban megtestesülő (avatár) szellem. Ezek az állatok ugyanis emberszerűek (antropomorfak), az ember-állat világának megbonthatatlan egységét, egymásra utaltságát jelenítik meg. Valamennyi megjelenített állat viselkedése emberi magatartásformákat képez le (azon túl, hogy ráadásul emberi hangon szól): a „kiváncsi” bolha élösködik, a hálószővő pók szerelmes párkapcsolatban él, a méh szervezett társadalomban, a szarka egyedül és barát nélkül, a királyi testben lakozó golya a gondoskodás (gyógyítás, gyermekáldás) mintaképe, a fülesbagoly okos, bölcs és önfeláldozó, a sas sérült (kancsi), igazságosztó, a róka kedves és fondorlatos, a kutya nevéből is következően „bátor”, okos, az ember leghűbb társa... A lidércbe csak azért költözik a szellem, hogy így pusztíthassa el, majd „szétozítja” magát a településen, mindenkinek ad valami jót és végül (megtisztulva, immár lélekként) beköltözik egy most született gyermekbe... A lélekké vált szellem mintegy áldozatot hoz a faluért (az emberekért): „Lehet, hogy nagyon ügyetlen és nevetést fakasztó csillag voltam, de egy ilyen szegény ház fölé s egy ilyen szegény falu fölé az is jó volta. [...] nagy gonddal és ügyelettel sorra jártam minden házat a faluban: Előbb az árvákét és az özvegyekét; azután a szegényekét és a módosabbakét, s legvégül elmentem a paphoz is. S ahol jártam, mindenütt otthagytam a testemből egy kicsi lángot, más szóval tüzet gyűjtöttem, hogy senki se fájzék ezen a hideg téli hajnalon.

Úgy szétozotgattam a testemet, hogy a végén nekem már csak egy mákszem maradt.” (191) Ez a mákszemnyi jószág azonban föltehetőleg elegendő a jövőre nézve, amikor is az újszülött Jégtörő Mátyás életét kezdi vigyázni. (Folytatás a *Ragyog egy csillag* című regényben.)

Megkapó, olykor a részletekig pontos az állatok világának, magatartásának leírása. A méh alakjába költözött szellem eltemeti korábbi (Sári néni söprűjével meggyilkolt) alakját, a pókot és szerelmes társát, de még bosszút forral: „Majd megtanulod te és elmondod másoknak is, hogy miképpen kell az állatokkal bánni, akikben éppen olyan élet és törekvés van, mint benned”. (41) Ez a gondolat tér vissza sokkal árnyaltabban, mélyebben és líraibban a „kancsi” sas monológiájában. Mátyás ugyanis elbizonytalanodik az újabb és újabb beszélő állatokon, rossz szellemet vél bennük, el akarja vágni a sas nyakát. Ekkor a sas ezt mondja: „Ne késlekedj, hanem vágd

el a nyakamat, amint megadással íme lefektetek a lábad elé. Vágd el igralom nélkül! De ha elvágtd, akkor menj, és vágd ki mind a fákat is a kertedből, tépd ki a virágokat, süsd meg a tüzet és égesd el a vizet, öld meg a méheidet, koncold fel a kutyádat és macskádat, pusztíts el minden állatot és növényt, de legjobb lesz, ha egyszerre felfordítod a világot a nappal, a holddal és a csillagokkal együtt. Mert amíg ezt meg nem teszed, addig szellem mindig és mindenben lesz!” Mátyás ekkor kiejtette kezéből a fejszét és zokogni kezdett: „Bocsáss meg nekem...” (125)

Tamási történetét szinte filmen látjuk. Népmese modern elemekkel, fantasztikummal, avatárokkal, beszélő állatokkal, átváltozásokkal, kalandokkal, gigászi küzdelemmel ismeretlen és titokzatos lényekkel és módszerekkel. Kész *Harry Potter* vagy *Gyűrűk Ura*. Csakhogy ez a miénk, a mi ősi hagyományainkból fakad, s talán jobban is megérint bennünket.

Cs. Szabó László azzal a gondolattal zárja *Háztűzörző istenek* című eszmefuttatását, hogy testünkben láthatatlan harc folyik a vírusokkal szemben, s a behatolóval az ostromlottak tudta nélkül rendszerint végeznek a plazmasejtek. Elhisszük, hogy csakugyan folyik a testekben ez a láthatatlan harc. De nem hiszünk a hiedelemnek és a varázslatnak. Ez a hit kell Tamási regényeikhez... és (teszem hozzá én) talán nem csak ezekhez... (Cs. Szabó László: *Háztűzörző istenek. Két regény*, 89–104 = Pomogáts Béla összeáll. és bevezette: *Erdélyi irodalom – nyugatról nézve. Az Új Látóhatár az erdélyi magyar irodalomról*, Anyanyelvi Konferencia, Budapest, 2011.)

¹ Az oldalszámok Tamási Áron *Jégtörő Mátyás* című regényének a Szépirodalmi Könyvkiadó által gondozott 1980. évi kiadására utalnak. E kiadás végén olvasható Babits Mihály *Népmese és regény* című tanulmánya.